Ekonomiczne podejście do przestępczości
Ius et Lex Nr (V) 1/2007

SPIS TREŚCI

Janusz Kochanowski *Ekonomiczne podejście do przestępczości* *9*

ZARYS TEORII 15
Richard Posner *Ekonomiczna teoria prawa karnego* *17*
Isaac Ehrlich *Zbrodnia, kara oraz rynek przestępstw* *75*
Mark A. Cohen *Ekonomiczne podejście do przestępczości: równoważenie kosztów i korzyści* *113*

KLUCZOWE ZAGADNIENIA 133
Robert Witt, Ann Dryden Witte *Odstraszanie i izolacja* *135*
Steven D. Levitt *Surowość karania a przestępczość nieletnich* *163*
Ceri Gott *Wprowadzenie do szacowania kosztów przestępczości: uzasadnienie, metodologia i zastosowania w polityce* *207*
Carlisle E. Moody *Ekonometryczna analiza poziomu przestępczości: więzienia, przestępczość a równania współzależne* *235*
Eric D. Gould, Bruce A. Weinberg, David B. Mustard *Poziom przestępczości a szanse na lokalnym rynku pracy w Stanach Zjednoczonych: 1979 – 1997* 259

PERSPEKTYWA POLSKA 317
Krystyna Pawłusiewicz *Rachunek zbrodni i kar? Próba spojrzenia na możliwości i ograniczenia teorii ekonomicznej z punktu widzenia polskiego prawa karnego* *319*
Jacek Czabański *Faktyczna karalność przestępstw w Polsce* *341*

ROZPRAWY „IUS ET LEX” 375
Robert Alexy *O pojęciu i naturze prawa* *377*

WSPOMNIENIE 397
Wspomnienie o dr. K. Poklewskim-Koziełł (Janusz Kochanowski) 399

BIBLIOGRAFIA 401

O FUNDACJI 463

SKRÓTY ARTYKUŁÓW

Richard Posner

Ekonomiczna teoria prawa karnego

W tym klasycznym już artykule, sędzia Posner omawia cel prawa karnego w ujęciu ekonomicznego podejścia do prawa. Posner uważa, że takie podstawowe dla prawa karnego koncepcje jak zamiar, usiłowanie, niepoczytalność, czy premedytacja mogą być wyjaśniane przy użyciu ekonomii. W jego ujęciu podstawowym celem prawa karnego w społeczeństwie kapitalistycznym jest powstrzymanie ludzi przed omijaniem systemu dobrowolnej i wzajemnej wymiany, to jest rynku, w sytuacjach, w których koszty transakcyjne są niskie a rynek jest bardziej efektywną metodą alokacji zasobów niż wymiana wymuszona. Posner uważa, że prawo cywilne nie wystarcza dla zapobieżenia transferom wymuszonym, jako że odszkodowanie w optymalnej wysokości często przekraczałoby zdolność winowajcy do zapłaty – dla zachowania optymalnego poziomu odstraszania, konieczne jest więc stosowanie sankcji niepieniężnych oraz publicznego ścigania, to jest środków typowych dla prawa karnego.

Sędzia Posner jest zdania, że większość z typowych dla prawa karnego koncepcji może być wyjaśniona tak jakby celem prawa karnego było wspieranie osiągnięcia efektywności ekonomicznej, aczkolwiek nie oznacza to ani, że każda norma prawa karnego jest efektywna ani też że efektywność jest jedyną wartością społeczną, którą powinien kierować się ustawodawca oraz sądy przy tworzeniu i interpretowaniu prawa karnego.

Isaac Ehrlich

Zbrodnia, kara oraz rynek przestępstw

"Rynkowy" model przestępczości prof. Ehrlich'a oparty jest na pięciu podstawowych założeniach, typowych zresztą dla teorii ekonomii: po pierwsze, przestępcy, potencjalne ofiary, nabywcy nielegalnych dóbr i usług oraz funkcjonariusze wymiaru sprawiedliwości działają zgodnie z zasadami optymalizacji zachowania. Po drugie, ich oczekiwania co do warunków działalności w sektorze legalnym i nielegalnym, w tym ocena prawdopodobieństwa ukarania oraz wysokości kary, oparte są na dostępnej informacji. Po trzecie, w populacji istnieje stały rozkład preferencji w odniesieniu do przestępczości oraz chęci zapewnienia bezpieczeństwa. Po czwarte, ponieważ przestępczość z definicji jest niekorzystnym efektem zewnętrznym a

zapewnienie ładu i porządku jest typowym przykładem niewykluczalnego dobra publicznego, uważa się, że celem wymiaru sprawiedliwości jest maksymalizacja dobrobytu społecznego. Po piąte, zagregowane warunki dotyczące zachowania wszystkich uczestników zapewniają istnienie dobrze określonych punktów równowagi. Łącznie założenia te prowadzą do zrównoważonego modelu przestępczości.

Podaż przestępstw – oparta o indywidualne decyzje co do popełnienia przestępstwa – i popyt na ochronę prywatną i publiczna przed przestępczością są podstawowymi składnikami rynku na poszczególne przestępstwa. Rynek ten będzie w równowadze, kiedy liczba przestępstw osiągnie taki poziom, że ani przestępcy (zwracajacy uwagę na dochód netto z przestępstwa), ani potencjalne ofiary (patrzące na ryzyko i koszty ewentualnej wiktymizacji) ani władze publiczne (zwracająca uwagę na odpowiednią funkcję dobrobytu społecznego) nie będą skłonne do zmiany swojego zachowania i zmiany istniejącego dochodu czy kosztu związanego z przestępstwem. Prof. Ehrlich uważa, że model ekonomiczny oznacza – tak jak chciał Durkheim - że przestępczość jest "normalnym" faktem społecznym, który zawsze będzie występować na pewnym poziomie niezależnie od obowiązującego systemu ekonomicznego, politycznego czy społecznego.

Mark A. Cohen

Ekonomiczne podejście do przestępczości: równoważenie kosztów i korzyści

Autor przedstawia ekonomiczny model działalności przestępczej, który oparty jest na paradygmacie racjonalnej jednostki: jednostka podejmuje działania, które postrzega jako zgodne z własnym interesem. Założenie to odnos się zarówno do ofiar jak i przestępców oraz innych, którzy mają znaczenie w wymiarze sprawiedliwości: funkcjonariuszy policji, sędziów oraz społeczeństwa jako całości, tj. potencjalnych ofiar.

Wprawdzie z samej definicji, przestępstwo jest złe i społecznie szkodliwe, jednak tak samo kosztowne są wydatki na ściganie i karanie przestępców czy próby uniknięcia wiktymizacji. Ekonomiczne podejście do kontroli przestępczości zajmuje się więc próbą ustalenia optymalnego poziomu prewencji, wykrywania, ścigania i karania przestępstw a także przestępczości jako takiej.

Dla ekonomisty, koszty przestępczości mogą być traktowane jako koszty zewnętrzne – koszty, które zostały nałożone przez jedną osobę na drugą przy braku zgody osoby pokrzywdzonej. Koszty przestępczości obejmują wiele pozycji, które nie są w łatwy sposób kwantyfikowalne, takie jak ból, cierpienie i strach, niemniej ekonomia posiada metody pozwalające na oszacowanie pieniężnej wartości tych szkód. Prof. Cohen proponuje następującą kategoryzację kosztów przestępczości: 1) koszty wiktymizacji (materialne straty jakie poniosła ofiara, ból, cierpienie, obniżona jakość życia), 2) wydatki na zapobieganie przestępczości ponoszone przez jednostki, 3) unikanie pewnych zachowań, 4) koszty wymiaru sprawiedliwości, 5) koszty publicznych programów prewencyjnych, 6) trwałe negatywne efekty wywierane na jednostki, 7) trwałe negatywne efekty wywierane na społeczność lokalną, 8) zjawisko nadmiernego odstraszania, 9) koszty upewnienia się, że orzeczenia są sprawiedliwe, 10) koszty związane z utratą wolności przez więźniów.

Z ekonomicznego punktu widzenia, cel polityki karnej może zostać ogólnie określony jako znalezienie "optymalnego" poziomu przestępczości, biorąc pod uwagę zarówno koszty prewencji przed przestępczością, koszty wymiaru sprawiedliwości oraz koszty aktualnego poziomu przestępczości.

Robert Witt, Ann Dryden Witte

Odstraszanie i izolacja

Niniejszy artykuł stanowi przegląd literatury poświęconej efektom odstraszania i uniemożliwiania. Autorzy szczególną uwagę poświęcają efektom wywieranym przez policję oraz więziennictwo, jako że wydatki na te dwie instytucje stanowią najistotniejsze pozycje budżetu wymiaru sprawiedliwości w niemal każdym rozwiniętym kraju.

Obszerna ekonomiczna literatura teoretyczna i empiryczna, która rozważa zarówno efekt odstraszania (szczególny i ogólny) jak i efekt uniemożliwiania wywierany przez zwiększone prawdopodobieństwo schwytania i uwięzienia jednoznacznie stwierdza, że wzrost prawdopodobieństwa aresztowania oraz wzrost nakładów na policję zmniejsza przestępczość zgłaszaną. Zarówno teoretyczne jak i empiryczne ustalenia co do odstraszającego efektu uwięzienia są nieco słabsze, ale także wskazują że więzienie odstrasza.

Powszechnym przekonaniem panującym obecnie w USA jest, że efekt izolacji przestępców w więzieniach jest podstawowym usprawiedliwieniem stosowania tej kary.

Społeczne korzyści ze stosowania więzienia zależą od stopnia w jakim przestępcy będą kontynuować swoją działalność po zwolnieniu oraz od elastyczności podaży przestępców. Sugeruje to, że izolacja nałogowych sprawców przestępstw z użyciem przemocy przyniesie większe korzyści społeczne niż izolacja tych, którzy popełniają przestępstwo z afektu. Sugeruje to również, że izolacja przestępców gwałtownych (niska elastyczność podaży) zapewni więcej korzyści niż izolacja handlarzy narkotykami (wysoka podaż przestępców). Generalnie, oszacowania wpływu izolacji więziennej na spadek przestępczości podają wartości umiarkowane – ostatnie badania sugerują, że izolacja więzienna przyczyniła się do jednej czwartej spadku przestępczości obserwowanego w USA w latach dziewięćdziesiątych. Ostatnie badania sugerują również, że spadek przestępczości na skutek prawa typu *three strikes* (narzucającego wysokie obowiązkowe wyroki dla przestępców skazanych za ich trzecie przestępstwo) jest dość znaczny.

Steven D. Levitt

Surowość karania a przestępczość nieletnich

System wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich niemal wszędzie na świecie jest oddzielony od tego dla dorosłych a najważniejszą jego cechą jest to, że jest znacznie łagodniejszy. W związku z tym, młoda osoba staje w obliczu potencjalnie znacznie surowszej kary kiedy przechodzi spod jurysdykcji sądów dla nieletnich pod jurysdykcję sądów dla dorosłych. Podstawowym przewidywaniem teorii ekonomicznej jest to, że zmiana wielkości oczekiwanej kary wpłynie na działalność przestępczą.

W latach 1978 – 1993 przestępczość z użyciem przemocy nieletnich rosła niemal dwukrotnie szybciej niż ta popełniana przez dorosłych. W tym samym okresie, kara za przestępstwo spadła o 20% w przypadku nieletnich, lecz wzrosła o 60% w odniesieniu do dorosłych. Prof. Levitt ustalił, że te zmiany we względnym poziomie karania mogą wyjaśniać 60% różnicy w trendach przestępczości dorosłych i nieletnich. Prof. Levitt ustalił również, że sprawcy nieletni reagują w co najmniej takim samym stopniu na sankcje karne jak dorośli. Obserwowany gwałtowny spadek przestępczości w wieku uzyskiwania pełnoletniości sugeruje, że to odstraszanie – a nie wyłącznie izolacja – odgrywa istotne znaczenie. Wydaje się też, że nie istnieje związek pomiędzy surowością systemu karnego dla nieletnich a poziomem aktywności przestępczej danej grupy w późniejszym okresie. Badanie niniejsze sugeruje również, że izolacja nieletnich jest efektywnym środkiem przeciwdziałania przestępczości,

aczkolwiek nie można przesądzić o najlepszym kierunku polityki karnej wyłącznie w oparciu o te oszacowania.

Ceri Gott

Wprowadzenie do szacowania kosztów przestępczości: uzasadnienie, metodologia i zastosowania w polityce

Szacowanie kosztów przestępczości staje się coraz bardziej istotnym narzędziem dla decydentów zainteresowanych problematyką przestępczości oraz jej wpływem na społeczeństwo. Pojęcie kosztów przestępczości może odgrywać istotną rolę w ułatwianiu rządowi osiągnięcia największego efektu przy danych wydatkach.

Home Office (ministerstwo spraw wewnętrznych w Wlk. Brytanii) prowadzi ciągły program badań nad oszacowaniami względnych kosztów różnych typów przestępstw. Zgodnie z wynikami tych badań, koszty przestępczości w Anglii i Walii w roku 2001/2002 zostały oszacowane na 61,3 miliardów funtów (97 miliardów euro) co odpowiada 7% PKB. 55% z tych kosztów, czyli 33,6 miliardów funtów (53,1 miliardów euro) stanowią koszty ponoszone przez osoby prywatne i gospodarstwa domowe. Przestępstwa z użyciem przemocy są najbardziej kosztowne – aczkolwiek przestępczość z użyciem przemocy stanowi zaledwie jedną piątą liczby przestępstw, jej koszty wynoszą połowę całkowitych kosztów przestępczości.

Carlisle E. Moody

Ekonometryczna analiza poziomu przestępczości: więzienia, przestępczość a równania współzależne

Podstawowym zagadnieniem w polityce karnej jest kwestia efektywności sankcji na poziom przestępczości. Uwięzienie jednego przestępcy na rok kosztuje ok. 25 tysięcy dolarów w USA, ale jaka jest odpowiadające temu korzyść w postaci przestępstw, których dzięki temu udało się uniknąć?

Niestety, jednym z podstawowych problemów w ekonometrii przestępczości jest zagadnienie równoczesności. Z jednej strony, większa przestępczość prowadzi do uwięzienia

większej liczby osób w więzieniach, ale z drugiej, większa liczba uwięzionych przestępców powinna prowadzić do spadku przestępczości. Jeśli przestępczość i poziom karania są równocześnie zdeterminowane, nie potrafimy powiedzieć, czy dokonujemy oszacowania wpływu kar na przestępczość czy też poziomu przestępczości na stosowane kary. Jeśli dane mają charakter wyłącznie przekrojowy, mała istnieje nadzieja na ustalenie kierunku związku przyczynowego. Jeśli jednak dane mają charakter szeregów czasowych lub paneli, możemy skorzystać z faktu, że czas porusza się w jednym kierunku w celu identyfikacji równania przestępczości.

Analiza ekonometryczna może być pomocna w oszacowaniu wpływu tych przeciwstawnych sił. Ustalono, że uwiezienie każdego dodatkowe więźnia zapobiega popełnieniu od 17 do 21 przestępstw rocznie. Ustalono również, że dziesięcio procentowy wzrost populacji więziennej powinien doprowadzić do spadku liczby zabójstw o 13 procent.

Zgodnie z wynikami niniejszego artykułu, przestępczość zdaje się dość szybko reagować na zmiany w rozmiarze populacji więziennej, poprzez kombinację efektów odstraszania i izolacji oraz wygląda na to, że jest przede wszystkim funkcją siebie samej z uprzedniego okresu oraz współczynnika prizonizacji. Wynik ten podkreśla znaczenie efektywnego systemu prawno-karnego dla społeczeństwa demokratycznego. Liczba więźniów, z drugiej strony, wydaje się nie reagować na poziom przestępczości w ogóle. W USA w wieku XX, populacja więzienna bądź pozostawała względnie stabilna, bądź – jak ostatnio - rosła w sposób wykładniczy. Interesującym zagadnieniem jest to, kiedy nastąpi koniec tego wzrostu.

Eric D. Gould, Bruce A. Weinberg, David B. Mustard

Poziom przestępczości a szanse na lokalnym rynku pracy w Stanach Zjednoczonych: 1979 – 1997

Zgodnie z ekonomicznym modelem przestępczości, niższy poziom dochód z działalności legalnej powinien zwiększać skłonność do popełniania przestępstw. Szanse na rynku pracy młodych, niewykwalifikowanych mężczyzn spadły dramatycznie w latach osiemdziesiątych i poprawiły się w latach dziewięćdziesiątych. Wskaźniki przestępczości wykazują odwrotny układ – wzrost w latach osiemdziesiątych i spadek w latach dziewięćdziesiątych. Ponieważ młodzi, niewykwalifikowani mężczyźni popełniają najwięcej przestępstw, niniejszy artykuł stara się ustalić związek przyczynowy pomiędzy tymi dwoma trendami. Poprzednie badania

koncentrowały się przede wszystkim na związku pomiędzy stopą bezrobocia a przestępczością i nie doprowadziły do jasnych wyników. Dla odmiany, niniejsze badanie analizuje zarówno wpływ płac jak i stopy bezrobocia na poziom przestępczości i używa techniki zmiennych instrumentalnych dla ustalenia związku przyczynowego. Autorzy dochodzą do wniosku, że zarówno płace jak i stopa bezrobocia w istotny sposób wpływają na przestępczość, przy czym poziom płac odgrywa większą rolę dla przebiegu przestępczości w ostatnich dwóch dekadach. Analiza przy wykorzystaniu danych z okresu 1979 – 1997 pokazuje, że poziom płac wyjaśnia ponad 50% wzrostu przestępczości, zarówno tej przeciwko mieniu jak i tej z użyciem przemocy, w badanym okresie. Wprawdzie, jak stwierdzono, poziom przestępczości zależy zarówno od poziomu płac jak i stopy bezrobocia dla słabiej wykształconych mężczyzn, wyniki wskazują, że długoterminowy spadek poziomu przestępczości będzie zależeć od tego, czy poziom płac słabiej wykwalifikowanych mężczyzn będzie się dalej podnosił.

Krystyna Pawłusiewicz

Rachunek zbrodni i kar? Próba spojrzenia na możliwości i ograniczenia teorii ekonomicznej z punktu widzenia polskiego prawa karnego

Ekonomiczne podejście do przestępczości (*Law and Economics*) generalnie, a ekonomiczne podejście do prawa karnego w szczególności, stanowi nową koncepcję w polskiej doktrynie prawnej. Dr Pawłusiewicz omawia związek pomiędzy tradycyjnymi teoriami prawa karnego w Polsce a ekonomicznym podejściem do przestępczości. W jej ujęciu, ekonomiczne podejście do przestępczości może być rozpatrywane na trzech poziomach. Pierwszym poziomem jest poziom filozofii i metodologii prawa a autorka postrzega podejście ekonomiczne jako jedne z możliwych do zastosowania narzędzi analitycznych. Drugim poziomem jest poziom polityki karnej, który jest "naturalnym" kontekstem dla analizy ekonomicznej.

Niemniej, najbardziej interesująco jawi się trzeci poziom – poziom teorii prawa karnego. Ekonomiczne podejście do prawa może być przydatne przy analizie takich podstawowych koncepcji prawa karnego jak zasady odpowiedzialności karnej i zasady wymiaru kary. Takie pojęcia jak zamiar, usiłowanie, premedytacja mogą być z pożytkiem analizowane w ramach podejścia ekonomicznego, a co najważniejsze, teoria ekonomiczna dostarcza podstaw teorii kary. Autorka dochodzi do wniosku, że aczkolwiek ekonomiczna teoria prawa karnego nie wystarcza dla pełnego wyjaśnienia teorii prawa karnego, jest jednak niezbędna dla jej analizy.

Jacek Czabański

Faktyczna karalność przestępstw w Polsce

Ekonomiczny model działalności przestępczej zakłada, że jednostka porównuje koszty popełnienia przestępstwa do oczekiwanych korzyści. Jednym z najważniejszych kosztów popełnienia przestępstwa jest ryzyko schwytania i ukarania. Niemniej, nie każde przestępstw zostaje ukarane – w rzeczywistości, dotyczy to tylko niewielkiej części przestępstw. Artykuł stanowi pierwszą w polskiej literaturze próbę oceny ryzyka kary w Polsce. Autor dokonuje analizy dwóch przestępstw – rozboju i kradzieży z włamaniem. Zgodnie z badaniami wiktymizacyjnymi, tylko 40% rozbojów oraz 60% kradzieży z włamaniem zostaje zgłoszonych na policję, a tylko 30% z nich zostaje oficjalnie zarejestrowanych. W związku z tym, oficjalne statystyki przestępczości znacząco niedoszacowują prawdziwego poziomu przestępczości i w rezultacie przeszacowują skuteczność wymiaru sprawiedliwości w łapaniu i karaniu przestępców.

Autor porównuje aktualną politykę karania z ryzykiem, że dane przestępstwo zostanie ukarane, co prowadzi do wniosku, że przeciętnie rzecz ujmując jedna kradzież z włamaniem skutkuje karę 0,9 a jeden rozbój karą 5,0 dni w więzieniu. Oszacowania dla Polski są porównywalnej wielkości jak szacunki dla innych krajów. Oszacowania stanowią "cenę" jaką sprawca powinien brać pod uwagę przy podejmowaniu decyzji o popełnieniu bądź nie przestępstwa.

Robert Alexy

O pojęciu i naturze prawa

Prof. Alexy rzuca nowe światło na toczony od dawna spór między pozytywistami a nie-pozytywistami na temat relacji pomiędzy prawem a moralnością. Spór ów ma znaczenie praktyczne, gdyż w sprawach trudnych prawnicy zmuszeni są odwoływać się do racji pozaprawnych, zwłaszcza moralnych. Jednakże debata o związkach prawa i moralności ma również wymiar filozoficzny. Pozytywiści zajmują w tym sporze stanowisko inkluzywistyczne albo ekskluzywistyczne. Z kolei nie-pozytywiści albo odmawiają prawu niemoralnemu przymiotu bycia prawem, albo uznają takie prawo za wadliwe, albo wreszcie twierdzą, że normy rażąco niesprawiedliwe nie są prawem.

Prof. Alexy podkreśla dualistyczny charakter prawa, jako bytu zarazem realnego i idealnego. Główną konieczną właściwością prawa w jego wymiarze realnym jest przymus, zaś w wymiarze idealnym – roszczenie do poprawności. Współcześnie prawa człowieka dostarczają racji normatywnych na rzecz niepozytywistycznego pojęcia prawa, takiego jak wyrażonego w formule Radbrucha.